

2 KRONIKA 71

2023

71
2023

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Kronika 2023, letnik 71, številka 2

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),
dr. Harald Krahwinkel (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágyi (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

29. maja 2023

Naslednja številka izide/ Next issue:

oktober/ October 2023

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Cena posamezne številke v prosti prodaji/ Single issue: 12 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research Agency
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

300 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus;
Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Reliefni okrasni krožnik z upodobitvijo cesarja Ferdinanda III. in volilnih knezov / *Decorative plate depicting Emperor Ferdinand III and prince-electors* (Hans Spatz ml. /Jr., Nürnberg, 1637 (?), hrani / *kept by* NMS, inv. št. / *Inv. No.* N 5560, foto / *Photo:* Tomaž Lauko).

Na zadnji strani/ Back cover: Reliefna plošča z upodobljenimi militarijami nad portalom hiše Breg 20 v Ljubljani / *Relief plaque with depictions of militaria above the portal of the house Breg 20 in Ljubljana*

KAZALO

Razprave

Julijana Visočnik:	Ženska imena, dokumentirana na napisih – primer Celeje	245
Jure Vuga:	Fragmenti dveh domnevnih gotskih arhivoltov stranskih portalov koprške stolnice	263
Veronika Škofljanec Jagodic:	Premoženje treh plemkinj na Kranjskem ob koncu 17. stoletja	277
Boris Golec:	Šaleške korenine Antona Martina Slomška. »Od apata do opata«	293
Metoda Kemperl:	Ljubljanska hiša Breg 20 in njen portal	313
Patrizia Farinelli:	Zgodovinska pričevalna vrednost anonimnih pisem o dogajanju v Ljubljani med prvo francosko okupacijo (1797)	327
Gašper Oitzl:	»Srebro malega človeka« v Narodnem muzeju Slovenije. Historiat zbirke kositra	335
Robert Devetak:	Primeri delovanja javnih kuhinj na Goriškem in Gradiškem pred prvo svetovno vojno	367
Vesna Krmelj:	Ekspresionistično obdobje revije <i>Dom in svet</i> v luči korespondence Franceta Steleta z Izidorjem Cankarjem	379

Gradivo

Spomini beramskega duhovnika Josipa Grašiča na Gortanov proces (1929) (<i>Branko Marušič</i>)	397
---	-----

Jubileji

60 let Aleša Gabriča (<i>Bojan Balkovec</i>)	409
Angelika Hribar in njenih osem desetletij (<i>Miha Preinfalk</i>)	411
Petdeseta obletnica Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU (<i>Darja Mihelič</i>)	413

In memoriam

Tatjana Hojan (1938–2022) (<i>Branko Šuštar</i>)	427
--	-----

Ocene in poročila

Simona Kostanjšek Brglez: Preobrazbe mesta: zgodovinska, arhitekturna in umetnostna dediščina Slovenske Bistrice (<i>Alenka Kačičnik Gabrič</i>)	431
Vinko Skitek: Računske knjige breškega rudarskega sodnika Egidija Leschendursta, 1580–1589 / Rechnungsbücher des Friesacher Bergrichters Gilg Leschendurst, 1580–1589. Gradivo za zgodovino Koroške, II. zvezek (<i>Matjaž Grabornik</i>)	434

Jure Vuga

dr., Kvedrova 16, SI-6000 Koper
E-pošta: jurevug@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-4487-3383

Fragmenti dveh domnevnih gotskih arhivoltov stranskih portalov koprške stolnice

IZVLEČEK

Članek opozarja na skoraj povsem spregledane elemente gotskih arhivoltov (z zobčasto obrobo in motivi vitičevja z listi trte in drobnimi grozdi), vzdane nad baročna okna v severni in južni fasadi koprške stolnice, ki do zdaj niso doživeli ustrezne strokovne obravnave. Z naslonitvijo na arhivske vire, ki dokumentirajo prenovno koprške stolnice sredi 18. stoletja, obsežneje osvetljuje prezidavo stranskih portalov katedrale, ob domnevi, da so bili ohranjeni fragmenti nekoč njun sestavni del. Na podlagi pozornega opazovanja tipologije in obdelave kamna obeh domnevnih gotskih portalov na severni steni stolnice predstavlja ugotovitev, da je originalen le portal iz belega istrskega kamna v bližini mestne Lože.

KLJUČNE BESEDE

fragmenti, arhivolte, vegetabilna ornamentika, stranski gotski portal, beneška gotika, stolnica Marijinega vnebovzeta v Kopru, cerkev San Lorenzo v Vicenzi, Andriola de Santi, Giorgio Massari

ABSTRACT

FRAGMENTS OF TWO HYPOTHETIC GOTHIC ARCHIVOLTS PERTAINING TO SIDE PORTALS OF THE KOPER CATHEDRAL

The article focuses on the almost completely overlooked elements of Gothic archivolt (with a dentelle bordure and tendrils with vine leaves and tiny clusters), built above the Baroque windows in the northern and southern façades of the Koper cathedral, which have until now not been subject to an appropriate expert-based analysis. By relying on archival sources documenting the renovation of the Koper cathedral in the mid-eighteenth century, the article sheds more light on the reconstruction of the side portals of the medieval cathedral, assuming that the preserved fragments were once their integral parts. By careful observation of the treatment and typology of the stone of the two alleged Gothic portals on the northern wall of the cathedral, we have established that only one is original, namely, that made of white Istrian stone in proximity of the town Lodge.

KEY WORDS

fragments of archivolt with vegetal ornaments, side Gothic portals, Venetian Gothic, Koper Cathedral of the Assumption of the Virgin Mary, San Lorenzo in Vicenza, Andriola de Santi, Giorgio Massari

Uvod

Romanska stolnica Marijinega vnebovzvetja v Koprju je bila postavljena v 11. stoletju. Potem ko so leta 1348 Benečani zadušili upor nepokornih Koprčanov, so se začela prenovitvena dela v notranjščini stolnice, ki so bila sklenjena s posvetitvijo cerkve leta 1377. V tem razdobju sta najverjetneje nastala tudi dva stranska gotska portala stolnice. Njuno ovršje s kamnitima gotskima arhivoltoma, opremljenima z reliefnim motivom vitice in drobnih grozdov ter nazobčano obrobo, se je deloma ohranilo. Klesance so gradbeniki med radikalno baročno prenovo sredi 18. stoletja sekundarno uporabili za izdelavo lokov nad tremi baročnimi okni v severni in južni fasadi katedrale. V izčrpnih literaturi o koprski stolnici doslej ni bilo namenjenega veliko prostora vprašanju stranskih portalov stolnice pred baročno prenovo.¹ Tudi v obsežni študiji Helene Seražin o opusu arhitekta Giorgia Massarija, vodje prenovitvenih del koprške stolnice sredi 18. stoletja, ki z navedki iz arhivskih listin najbolj zadovoljivo osvetljuje to tematiko, ostajajo nekatera odprta vprašanja.²

Alisi in H. Seražin sta edina, ki sta bežno omenila polkrožne klesance z vegetabilnim motivom. Alisi jih zmotno povezuje s pleteninasto ornamentiko in uvršča v 11. stoletje: »Iz tega obdobja [11. stoletja] so tudi razni fragmenti lokov, ki so tvorili portal takratne stolnice z zavoji vitic in listi ter grozdi trte, ki jih zdaj vidimo deloma uporabljene kot okvirje nad širokimi stranskimi okni s plitkim segmentnim lokom in deloma vzdane v zunanji vogal zakristije.«³ Helena Seražin dekorativni vzorec na klesancih opredeljuje kot akantove liste (pravilneje: spiralno spodvite vitice z listi trte in drobnimi grozdi), vzdane nad baročna okna na severni in južni fasadi stolnice: »Skrb za bogatejše kamnoseške kose lahko opazimo pri podiranju ladijskega dela stolnice, /.../ kamne z motivom akanta, ki so najverjetneje krasili arkadne loke, so uporabili za okenske okvirje.«⁴ Za razliko od Alisija, ki omenjene fragmente povezuje s srednjeveškim portalom, avtorica domneva, da so pripadali obrobam arhivolt v glavni ladji.

Drugje v literaturi nisem zasledil omembe obravnavanih kamnitih segmentov loka z zobčasto borduro in motivom vitičja, ki so ena redkih ohranjenih reminiscenc arhitekturne opreme srednjeveške stolnice in so dobili novo namembnost v baročni stavbi. Zaradi odročne postavitve so skoraj povsem neopaz-

ni, zato tudi niso bili deležni poglobljene strokovne obravnave. Žal težko dostopna lokacija elementov za zdaj ne dopušča natančnih meritev, na podlagi katerih bi lahko ponudili idealno rekonstrukcijo hipotetičnega ovršja portalov. Če štirim segmentom loka iz severne stene pridružimo šest segmentov iz južne stene, lahko skupno naštejemo kar deset polkrožno obklesanih gradnikov (pri čemer je sredinski kos arhivolte prvega okna v južni fasadi najverjetneje baročna integracija).

Slika 1: Lok nad prvim baročnim oknom v južni fasadi, sestavljen iz treh monolitnih blokov (sredinski kamniti blok je verjetno dopolnitev iz 18. stoletja) (foto: Jure Vuga).

Slika 2: Povečava sredinskega dela loka nad prvim baročnim oknom v južni fasadi, ki je bil verjetno izdelan v 18. stoletju in oblikovan po vzoru originalnih gotskih kosov (foto: Jure Vuga).

Domnevni ovršji portalov sta morda bili sestavljeni vsako iz šestih večjih klesancev (po trije na vsaki strani gotskega loka) ali iz štirih krajših in dveh daljših kosov (po dva krajša na robovih in dva daljša na sredini vsake stranice loka).

Pod napuščem severne in južne fasade stolnice sta vzdana dva različna fragmenta parapeta balustrade s trilistno členjenimi odprtini. Fragment balustrade, vzdan na vrhu južne stene, je okrašen z reliefno oblikovanimi simboli evangelistov in profiliranim gornjim robom s pasico diamantnih vzorcev. Glede omenjenih dveh fragmentov Antonio Alisi ugotavlja:

¹ Gl. zlasti Alisi, *Il duomo*; Semi, *Il Duomo*; Mikuž, *Stolnica v Koprju*; Zadnikar, *Romanika*; Zupančič, *Il Duomo romanico*, str. 267–276; Prohinar, *Stolna cerkev*, str. 136–169; Seražin, *Arhitekt*; Seražin, *Arhitekturna prenova*, str. 489–504; Seražin, *Il duomo*, str. 39–44; Seražin, *Massarijeva prenova*, str. 178–220; Seražin, *Rekonstrukcija tlorisa*, str. 171–176.

² Seražin, *Arhitekt*, str. 134–149.

³ Alisi, *Il Duomo*, str. 11.

⁴ Seražin, *Arhitekt*, str. 147.

Slika 3: Lok nad tretjim baročnim oknom v južni fasadi, sestavljen iz treh monolitnih blokov nekdanjega gotskega arhivolta (foto: Jure Vuga).

Slika 4: Lok nad tretjim baročnim oknom v severni fasadi (nad krstilnico), sestavljen iz štirih monolitnih blokov (foto: Jure Vuga).

»Če je bila balustrada prezbitarija, iz katere izvira ta [obravnavana] fragmenta, enostavna, fragmenta z vojščaki med molitvijo iz Pokrajinskega muzeja izhajata iz druge, bogatejše balustrade, vendar ne vemo, kateremu oltarju sta pripadala.«⁵ Načeloma se strinjam z Alisijevo domnevo, da fragmenta pripadata notranji opremi stolnice in da je vsaj enega izmed njiju mogoče povezati z balustrado prezbitarija.⁶

Stavbna tipologija romansko-gotske koprške stolnice

Po osnovnem stavbnem tipu je Marjan Zadnikar romansko stolnico Marijinega vnebovzetja v Koprro uvrstil v skupino triladijskih romanskih bazilik brez prečne ladje s tremi polkrožnimi apsidami v ravni vr-

sti na vzhodu in romansko stebrno kripto.⁷ Delilni steni med ladjami sta (po navedbi koprškega zgodovinarja iz 17. stoletja Nicolaja Manzuolija) sloneli na dveh nizih devetih marmornih stebrov.⁸ Od prvotne romanske bazilike sta se ohranila le del severne stene stranske ladje in dobro ohranjena južna stena z zazidanimi romanskimi okni z lijakastim ostenjem.⁹

Odperto ostaja vprašanje videza pročelja romanske bazilike z mestnega trga, ki je stalo približno osem metrov pomaknjeno za prostostoječim zvonikom pred podaljšanjem ladijskega prostora proti zahodu, ki je bilo izvedeno po vrnitvi relikvij patrona svetega Nazarija iz Genove leta 1422, najverjetneje sredi 15. stoletja.¹⁰ Domnevam, da je bila fasada grajena iz rjavo-sivih klesancev peščenjaka, podobno kot campanile, krstilnica in južna cerkvena stena. V pritlični etaži koprške stolnice so se na trg najverjetneje odpirali trije polkrožni romanski portali (morda lijakasto poglobljeni in profilirani), ki so bili odstranjeni skupaj z integralno romansko fasado ob podaljšanju sakralnega prostora proti zahodu sredi 15. stoletja.¹¹ Obravnavani, nad baročna okna sekundarno vzdani fragmenti z vegetabilno ornamentiko so najverjetneje nastali sredi 14. stoletja, kot bom utemeljil v nadaljevanju. Sklepamo lahko, da je romanski vhodni

⁷ Zadnikar, *Romanika*, str. 134–146.

⁸ Doktor prava Nicolò Manzuoli je leta 1611 koprskemu podestatu Nicolòju Dandolu posvetil svoje delo, v katerem je koprski stolnici namenil naslednje besede: *La Chiesa Cathedralre intitolata S. Maria maggiore è la più bella che sia nella Città. Ha la facciata tutta di pietre bianche, & entro è divisa in tre parti. Le muraglie che fanno questa separatione stano à volto sopra 18. colonne di bellissimi marmi. In essa sono tre Corpi Santi di S. Alessandro Papa, del beato Nazario, & del B. Elio* (Manzuoli, *Nova descrizione*, str. 77).

⁹ Prohinar, *Stolna cerkev*, str. 136–154.

¹⁰ O prenosu relikvij mestnih zavetnikov iz Genove leta 1422 je prvi pisal Manzuoli (*Nova descrizione*, str. 7–27). Ta podatek je povzel tudi Gardina (Koper, str. 115). Gradnja nove gotske fasade se je zaradi pomanjkanja sredstev začela v šestdesetih letih 15. stoletja. Koprski veliki svet je 24. julija 1491 izglasoval nadaljevanje trideset let prej začete gradnje oziroma podaljšanja cerkvene ladje proti zahodu. O tem poroča dokument, ki ga hrani Kapiteljski arhiv Koper; gre za kopijo »*libro D. de Consigli esistente nell'offizio della Cancelleria del Sindicato a carte 162*«. Omenjeni arhivski zapis citiram iz Semijeve monografije o koprski stolnici (Semi, *Il Duomo*, str. 14: ...*che cum sit che già da trenta anni, ouer circa in qua sia stato dato principio à ditta Fabrica per grandir et ampliar la Ecclesia nostra, nè mai sia stà il modo per la povertà sua dedurla ad un fine se non adesso per esser stà à puoco à puoco adunando assai conveniente quantità di Elemosine, qual etiam non saria bastate al fornir de tal opera, se non intervenisse il pietoso subsidio della Sp. ta. C. /.../*). Datacija začetka gradnje gotskega pročelja (kmalu po sredini 15. stoletja) se sklada s slogovno obliko košarastih kapitelov pritličnega dela cerkvene fasade: ti so po izvoru sorodni kapitelem delavnice Giovannija in Bartolomea Bona, ki je proti sredini 15. stoletja izoblikovala t. i. »Foscarijevo lož« v nadstropnem delu Palazzo Ducale (gl. Gardina, Koper, str. 119).

¹¹ Fasada koprške romanske stolnice je bila (pogojno) primerljiva fasadi bazilike svetega Justa v Trstu (ki je v sedanji obliki nastala v 14. stoletju), s tremi vhodi in rozeto na fasadi, ter pročelju opatije v Rosazzu pri Vidmu, izdelanem iz klesancev rjavega peščenjaka, ki pa ima en sam portal.

⁵ Alisi, *Il Duomo*, str. 14.

⁶ Del balustrade s simboli štirih evangelistov je v strukturi korne pregraje nemara zavzemal mesto v bližini prižnice, s katere so med mašo brali evangelije. Članek Pričevanja o gotski korni pregraji v koprski stolnici Marijinega vnebovzetja, v katerem uvajam domnevo o kamniti korni pregraji srednjeveške koprške stolnice, je trenutno v recenzentskem postopku.

portal stolnice na pročelju prvotni videz ohranil do rušitve fasade v prvi polovici 15. stoletja in nikoli ni bil predelan. S podaljšanjem cerkvene ladje je pročelje dobilo nov portal z arhivoltom v obliki oslovskega hrbta in listne polkapitele v stilu *gotico fiorito*, značilnem za likovni milje Bartolomea Bona.¹² Provenienca obravnavanih fragmentov torej ni mogoče pripisati glavnemu portalu koprške stolnice, saj se ne nazadnje ob rušitvi pročelja ne bi ohranili.

Dva stranska vhoda srednjeveške stolnice

Koprška stolnica je nekoč imela dva stranska vhoda; enega na severni fasadi, ki je vodil v krstilnico, in drugega na južni fasadi, od koder je ob slovesnostih v stolnico vstopal škof. Takšna razporeditev je značilna za romanske bazilike sorodnih dimenzij, ki navadno premorejo en sam portal (včasih pa nobenega) na stranski fasadi. Iz lepo ohranjene in restavrirane južne romanske stene je razvidno, da v njej ni sledov zazidanega portala na drugem mestu. Helena Seražin ugotavlja, da sta stara portala dobro vidna na načrtu iz leta 1690,¹³ os njune postavitev pa se je ujemala z renesančnim portalom škofa Bartolomeja Assonice iz leta 1518, ki vodi na dvorišče koprške škofije, in s portalom romanske krstilnice na severni strani cerkve.¹⁴ Ob podaljšanju glavne ladje do zvonika in izgradnji nove gotske fasade dodatni stranski portali niso bili izvedeni. Na načrtu inženirja Giacoma Fina iz leta 1690 namreč niso evidentirani drugi stranski portali, zato je očitno, da je stolnica šele v času baročne prenove dobila dodatna portala ob zahodni fasadi.¹⁵ V delu o arhitektu Giorgiu Massariju se je Helena Seražin bolj poglobljeno posvetila tudi vpra-

šanju stanja stranskih portalov in navedla obsežne arhivske vire, ki se nanašajo na prenos in predelavo že obstoječih starejših portalov in sekundarno uporabo drugega kamnitega cerkvenega inventarja sredi 18. stoletja.¹⁶ Načrt iz leta 1690 verjetno sovпада z načrtom za povečanje cerkve, naročenim istega leta, ki je zabeležen v kapiteljski računski knjigi; 25. aprila tega leta je bilo nekemu protu Francescu iz Benetk za meritve, načrte in potne stroške izplačanih 121 lir.¹⁷

Omenjeni načrt romanske oziroma gotske notranjščine se ujema z opisom Nicolôja Manzuolija ter škofov Francesca Zena in Paola Naldinija.¹⁸ V tem dokumentu je zarisano stanje srednjeveške bazilike z dodanim načrtom novega baročnega kora, ki je viden spodaj v narisu (deloma že predručenega tlorisa) in zgoraj v preseku.¹⁹ Načrt prikazuje triladijsko bazilikalno zasnovo cerkve z dvema vrstama devetih stebrov, ki so nosili notranjo steno glavne ladje, in tremi vhodi (stranska vhoda sta zarisana v sredini severne in južne stene). To pa ni edini načrt, ki prikazuje stanje cerkve z dvema portaloma na sredini stranske ladje. Podobno strukturo stolnice s tremi vhodi je mogoče razbrati tudi iz shematične risbe mestnega načrta iz leta 1619, ki ga je objavil Giacomo Fino.²⁰ Koprška stolnica, ki zavzema osrednje mesto na risbi mestnega tlorisa, je na njem izrisana kot enoten, vzdolžno pravokoten cerkveni prostor brez prečne ladje, ki se na vzhodu zaključuje s tremi apsidami. Na zahodni strani je v stavbno telo že vključen zvonik. Na risbi so označeni trije vhodi, portal na glavni zahodni fasadi ter po en vhod na sredini severne in južne cerkvene stene. H. Seražin meni, da sta bila obstoječa stranska portala, ki sta danes vzdružena v severno cerkveno steno, prvotno umeščena v sredini severne in južne stranske bazilikalne ladje ter izdelana sočasno z glavnim portalom. Omenjena portala naj bi, po njeni domnevi, ob prezidavah stolnice v 18. stoletju predstavili na vzdolžno steno severne stranske ladje.²¹

Domneva o treh gotskih portalih v prvotni fasadi stolnice

Edvilio Gardina ugotavlja, da proporci in modul vrvičastega ornamenta stranskih portalov na se-

¹² Marković, Koperska klesarska radionica, str. 83–102.

¹³ Semenška knjižnica v Trstu hrani že omenjeni načrt koprške stolnice Marijinega vnebovzetja iz leta 1690. Dokument je hranjen pod oznako Biblioteca del Seminario di Trieste (BST), Archivio del Duomo di Capodistria (ADC), b. 271. Podatek je prva objavila Gabriella Serdi leta 1988 (Serdi, Le sculture, str. 123–133; na strani 127 je reproduciran načrt koprške stolnice iz leta 1690). Omenjeni načrt za novi korni del koprške stolnice in zgoraj omenjene podatke je objavila Helena Seražin, *Arhitekt*, str. 135–136, opomba 744.

¹⁴ Seražin, *Arhitekt*, str. 145.

¹⁵ Iz načrta vojaškega inženirja Giacoma Fina, zadolženega za obnovo koprškega mestnega obzidja, je še razvidno, da stolnica leta 1619 ne bi mogla imeti še enega portala v južni steni na mestu današnjega prvega vhoda, saj je tam stala ob steno stolnice prislonjena manjša stavba, kar izključuje vsakršno možnost, da bi bil eden izmed dveh portalov, ki sta danes del severne stene, izdelan in vzdružena na tem mestu ob podaljšanju cerkvene ladje do zvonika. Po Manzuolijevi navedbi je bilo podaljšanje ladje dopolnjeno leta 1490: *... / 1490 si allungò esso Domo vnendolo con detto campanile che prima era in isola* (Manzuoli, *Nova descrizione*, str. 77). Načrt Kopra, ki ga je inženir Giacomo Fino 1. avgusta 1619 narisal po naročilu koprškega podestata in kapitana Bernarda Malipiera, hrani Archivio di stato di Venezia v fondu Senato Mare, f. 223, format 56,5 x 42, risba s tušem. Za reprodukcijo Finovega zemljevida gl. Caprin, *L'Istria Nobilissima*; Žitko, Koprski obzidni pas, str. 37–45; Žitko, La pianta, str. 817–834; Fino, *Pianta di Capod'Istria*; Mavrič, Topografija, str. 135–177.

¹⁶ »[per] contate a M.o. Giacomo Toffoletti [per] g.te n.o: 10 fatte nel far la cornice alla porta uerso il Carmine /.../«. In še: »[per] contate a M.o Alessio Guzi Tagliapietra à conto della Porta uà lauorando uicino all'Altar di S.Rocco...«. Arhivski vir citiram po Seražin, *Arhitekt*, str. 145, opomba 797. Sledi še več plačil za ista vrata v skupnem znesku 129 lir; zadnje je bilo izvedeno 16. novembra 1739 (Seražin, *Arhitekt*, str. 145, opomba 797).

¹⁷ Arhivski vir citiram po Seražin, *Arhitekt*, str. 135.

¹⁸ Manzuoli, *Nova descrizione*, str. 77; Zeno, Status, str. 84–92; *Visitationes generales*; Naldini, *Corografia ecclesiastica*.

¹⁹ Nov načrt kora je predvideval tudi postavitev baročnega baldahina nad glavnim oltarjem (po zgledu Berninijevega v baziliki svetega Petra), kar nakazujejo štirje stebri, zarisani v sredini kora (Seražin, *Arhitekt*, str. 136).

²⁰ Gl. op. 15.

²¹ Seražin, *Arhitekt*, str. 145.

verni steni ustrezajo analognemu gradivu v samem mestu (Fontik, Verzijev portal iz šestdesetih let 15. stoletja).²² Na podlagi triločne strukture spodnjega gotskega dela cerkvene fasade je predpostavil, da so bili v času njene gradnje predvideni in izvedeni trije portali. Po njegovem prepričanju sta bila stranska loka na fasadi do leta 1498 še vedno predrti s po enimi vrati v vsaki slepi arkadi. V steni pod arkado v bližini stolpa naj bi bili še danes jasno vidni sledovi vrat in zapolnjevanja z belimi klesanci. Oboja vrata so po višini enaka srednjemu bogatemu portalu. Gardina tako sklene, da sta današnja (domnevna) stranska portala iz fasade še vedno inventar stavbnega plašča katedrale v sorodni funkciji kot nekoč in da danes služita kot vhoda na severni steni stolnice.²³ Helena Seražin se je izrekla proti tej hipotezi, saj se zdi, da je razporeditev notranjih ladij prvotne bazilike onemogočala takšno konfiguracijo portalov na fasadi: »Glede na neujemanje ladijskih osi z osmi stranskih dveh šilastih lokov fasade (načrt iz leta 1690) pa je tudi skoraj neverjetno, da bi bili vanju kdaj vzdani stranski portali cerkve.«²⁴ Alessandro Quizi, ki se je navezal na Gardinovo teorijo, je predlagal razlago, da so bila štiri podločja z reliefnimi upodobitvami svetnikov in prerokov iz druge polovice 14. stoletja, ki jih hrani koprski pokrajinski muzej, nekoč vzdana nad tri (domnevne) portale na glavni fasadi, medtem ko naj bi bilo podločje s figuro Janeza Krstnika v sklepniku del portala, ki je gledal na krstilnico.²⁵ Guido Tigler je njegovo tezo zavrnil s premislekom, da širina podločij ni kompatibilna s portali in da je prav tako malo verjetno naročilo štirih enakih portalov.²⁶ Omenjene segmente gotskih arhivolt z reliefnimi upodobitvami svetnikov in prerokov v podločjih so po zadnjih ugotovitvah Guida Tiglerja izdelali beneški mojstri kamnoseki in jih je mogoče datirati v čas okoli leta 1377.²⁷ Vrhunska izvedba in reliefna upodobitev koprškega zavetnika na sklepnem kamnu z napisom *SAN(c)TVS NAÇARI(us)* jih nedvomno umešča v sklop stare koprške stolnice. Predpostavko, da so omenjeni kamniti loki tvorili gotski baldahin ali ciborij nad oltarjem svetega Nazarija, sta predlagala že Antonio Alisi (1932)²⁸ in Wolfgang Wolters (1976);²⁹ ne vidim pravega razloga, zakaj bi tej tezi oporekali.³⁰ Frontalni profil lokov, prezentiranih v

mestnem lapidariju, je zaznamovan z motivi stiliziranih listov in cvetov na visokih pecljih ter obrobljen z zobčasto borduro.

Obravnani fragmenti arhivolt nad baročnimi okni stolnice po kakovosti obdelave niso primerljivi z umetelno modelacijo arhivoltov nekdanjega koprškega ciborija, saj izdajajo večjo robatost in okornost v modelaciji. Po vsej verjetnosti jih je izdelala neka druga skupina kamnosekov, katerih provenienca je težko določljiva, ni pa izključeno, da je bila lokalnega istrskega porekla. Figuri prastaršev na bazah škofovskega portala odlikujeta težnja po odslikavanju stvarnosti (vključno z izpovednimi nadrobnostmi, kot so noša, preja, motika in čutara) ter sproščena narativnost, ki je primerljiva s sočasnim odličnim kiparskim aparatom Dožve palače v Benetkah. Omenjeni fragmenti arhivolte portalov ter dva podstavka s figurama Adama in Eve so morda nastali sočasno in bili del iste kompozicijske celote škofovskega portala, vendar niso delo istega avtorja.³¹

Premeščanje portalov v času baročne prenove

Na podlagi dokumentov, ki jih hrani Kapiteljski arhiv Koper, je Helena Seražin sklepala, da sta kamnoseka Giacomo Toffoletti in Alessio Guzzi v letih 1738 in 1739 na severno steno prestavila dva *in situ* ohranjena poznogotska portala, obrobljena z vrvičastim ornamentom.³² Iz ohranjenih zapisov lahko predpostavimo, da je kamnosek Toffoletti v letih 1739 in 1749 na novo izdelal dva portala na južni fasadi iz skromnih ostankov prej obstoječega portala (dva podstavka s figurama Adama in Eve iz sredine 14. stoletja), združenih v hibridno celoto s pilastri renesančne edikule iz beneške delavnice Lombardo.³³

³¹ Na podlagi razpoložljivih dokumentov ni mogoče z gotovostjo trditi, ali je omenjeni portal gledal v smeri škofijske palače ali krstilnice. Oba objekta sta bila enakovredno pomembna in bi upravičevala postavitev reprezentativnega portala na stolnici. Manj smiselno se zdi, da bi v 18. stoletju portal iz severne stene prenesli na južno steno in obratno, kakor da so predelali že obstoječa portala na dotičnem delu objekta.

³² Seražin, *Arhitekt*, str. 145.

³³ Kot ugotavlja Helena Seražin, je »portala na južni steni, kot dokazujejo računske knjige, Toffoletti izdelal povsem na novo v letih 1739 in 1749, toda iz starih, v 14. in na prehodu iz 15. v 16. stoletje nastalih kosov« (Seražin, *Arhitekt*, str. 145). V okviru dveh južnih portalov so bili predelani štirje pilastri edikule, ki je nekoč hranila oltarno sliko Marije z detetom in svetniki Vittoreja Carpaccia ter je bila verjetno postavljena nad enega od stranskih oltarjev (morda sv. Roka). Sorodna renesančna edikula se je ohranila v frančiškanski cerkvi v Piranu (rekonstruirana v 19. stoletju). Koprski škof Francesco Zeno je ob vizitaciji nedvoumno zapisal, da je bila v letih 1660–1662 slika Vittoreja Carpaccia na oltarju svetega Roka: »L'altare di S. Rocco con la sua Pala di pittura antica di Carpaccio e le figure in mezzo dilla Ma. Vergine à man destra di S. Rocco di S. Giuseppe di S. Ger.Mo. (Girolamo) et à man sinistra di S. Sebast.no S. Nazario, S. Giorgio.« Archivio Storico Diocesano di Trieste, Archivio della Diocesi di Capodistria, b. 40, »Episcopi Francisci Zeno. Tomus Quintus. Visitationes Generales Prima & secunda Ab Anno 1660 Usque ad 1664. E n°: i. c. fol. 6.

²² Gardina, Koper, str. 118.

²³ Prav tam.

²⁴ Seražin, *Arhitekt*, str. 149.

²⁵ Quinzi, *Un inedito*, str. 181–188.

²⁶ Tigler, *L'attività*, str. 107–118.

²⁷ Podločja in fiale iz koprškega muzeja Tigler primerja s fragmenti kiparskih del iz cerkve Santa Maria in Acumine iz leta 1377, danes v Mestnem muzeju v Riminiju (gl. Tigler, *L'attività*, str. 107–118; Tigler, *Dvanajst reliefov*, str. 160–190).

²⁸ Alisi, *Il Duomo*, str. 29.

²⁹ Wolters, *La scultura gotica*, str. 50.

³⁰ K razpravi o obstoju gotskega ciborija v koprski srednjeveški stolnici sem prispeval članek; gl. Vuga, *Poskus rekonstrukcije*, str. 113–133.

Slika 5: Detajl psevdogotskega portala na severni steni pred krstilnico, kjer je vidna razlika med belim istrskim kamnom baze in drugim tipom kamnine okvirja (foto: Jure Vuga).

Sam domnevam, da ohranjeni portal pred krstilnico ni originalni gotski portal in da ni nastal sočasno z njegovim pendantom na severni fasadi, temveč je bil izdelan kasneje, med sredino 18. in koncem 19. stoletja. Ta »psevdogotski portal« je najverjetneje baročna ali historicistična kopija estetskih rešitev njegovega dvojnika na isti steni.

Zdi se, da to potrjujejo očitne razlike v materialu. Medtem ko je podstavek portala pred krstilnico izdelan iz belega istrskega kamna, je kamen samega portala drugačne konsistence, najverjetneje iz sivega apnenca, kar se najbolje vidi na spoju podstavka in pilastrov portala.³⁴ Od svojega dvojnika se vidno razlikuje po barvi, razpokanosti kamna (originalni gotski portal je veliko bolj razpokan), ohranjenosti, različnih znakih erozije in morda (pogojno) tudi načinu obdelave (sl. 8).

Na podlagi opažanj torej sklepamo, da omenjena portala nista nastala sočasno. Originalni je verjetno le tisti, vzidan bližje glavni fasadi, izdelan iz belega istrskega kamna v natančneje nedoločljivem času od sredine 14. do konca 15. stoletja. Iz že citiranih arhivskih zapisov morda lahko domnevamo, da je kamnosek Giacomo Toffoletti dobil plačilo za izdelavo okvirja vrat, ki gledajo na nekdanjo krstilnico Janeza Krstnika, preurejeno v kapelo Karmelske Matere Božje oziroma Carmine (v izvirniku: *nel far la cornice*

Slika 6: Detajl originalnega gotskega portala na severni steni stolnice (foto: Jure Vuga).

alla porta verso il Carmine),³⁵ in ne za njihovo predstavitev iz južne fasade stolnice, kot je domnevala Helena Seražin. Kakor so graditelji ob baročni prenovi poenotili videz (renesančnih) južnih portalov, lahko sklepamo, da so morda na podoben način vztrajali tudi pri formalni enotnosti obeh portalov na severni steni (pri čemer je bilo treba enega izdelati *ex novo*).

Druga odprta možnost, ki jo na tem mestu predlagam, je, da je omenjeni klesar prejel denar za izdelavo preprosto oblikovanega baročnega okvirja vrat, ki so ga v 19. stoletju, v duhu historicizma, zamenjali z neogotsko repliko njegovega pendanta. Ta poseg je primerljiv tistemu arhitekta Enrica Nordia, ki je leta 1894 načrtoval neogotsko biforo, vzidano v zahodno fasado Lože, za katero je dolgo veljalo prepričanje, da je originalna in da je bila tja vzidana iz hiše Sabini.³⁶

³⁴ Brez kemične analize ni mogoče natančno opredeliti tipologije kamna, domnevam pa, da gre za tip sivga apnenca neznanе provenience, ki ne izkazuje značilne granulacije sivga nabrežinskega kamna. H. Seražin omenja, da je kamnosek Toffoletti dele portalov izdelal iz kamna, ki ga je priskrbel sam: »Dejstvo, da ju je (podboja obeh portalov) Toffoletti izdelal iz kamna, ki ga je priskrbel sam, dopušča možnost, da kamni, uporabljeni za oba južna portala, sploh ne izvirajo iz stare stolnice« (Seražin, *Arhitekt*, str. 146).

³⁵ Arhivski vir citiram po Seražin, *Arhitekt*, str. 145, opomba 797.

³⁶ Renata Novak Klemenčič je nedavno opozorila, da je gotška bifora na zahodni fasadi koprške Lože, ki naj bi bila sem vzidana okrog leta 1900 iz stare hiše Sabinijev, v resnici neogotska dozidava. Pokrajinski arhiv Koper namreč hrani natančen načrt te nove bifore za Ložo iz leta 1894, ki ga je izdelal arhitekt Enrico Nordio. Načrt, ki ga je objavila omenjena avtorica, v Pokrajinskem arhivu Koper najdemo pod oznako SI PAK KP 340, [Zbirka načrtov], a. e. 42 (Novak Klemenčič,

Slika 7 in 8: Podstavka z reliefnima figurama Adama in Eve (foto: Jure Vuga).

Gotska oblika portala, tuja baročnemu okusu, njegova dobra ohranjenost in natančna izdelava robov, ki se zdijo izdelani strojno, podpirajo to sedaj prvič predlagano tezo.³⁷

Enrico Nordio, str. 175–188). Morda bomo nekega dne v arhivu našli tudi načrt omenjenega gotskega portala koprške stolnice, ki ga je nemara prav tako izrisal Enrico Nordio ali kak drug arhitekt konec 19. stoletja.

³⁷ Smiselna se zdi razlaga, da je bil omenjeni portal izdelan v 19. stoletju pod vplivom historicističnih arhitekturnih ten-

denc. Izdelavo kopije originalnega beneško-gotskega portala in njeno interpolacijo v bazilikalno steno nasproti krstilnice je morda odredil eden izmed tržaških zgodovinarjev in arhitektov, ki so bili kot korespondenti in konservatorji dunajske Centralne komisije zadolženi za Istro, med njimi zgodovinar Peter Kandler, od leta 1856 konservator za Primorsko, arhitekt Giovanni Righetti, od leta 1876 konservator za Trst z okolico, arhitekt Enrico Nordio, od leta 1902 konservator za okraje Koper, Poreč in Trst, ter Stefano Petris, profesor v Kopru, od leta 1884 konservator za okraje Koper in Poreč ter od leta 1902 konservator za okraj Koper in Istro. Podatke v opombi povzemam po Hoyer, Giovanni Righetti, str. 221.

Če bi ohranjeni originalni gotski portal izvorno stal pred vhodom v krstilnico, njegove lege kasneje ne bi spreminjali. Stranska vrata na severni steni v neposredni bližini fasade so nastala šele z uresničitvijo Massarijeve vizije, kar je razvidno iz načrta Giacomina Fina in tlorisa stolnice iz leta 1690. Zato se zdi najbolj verjetno, da ta portal izvira iz južne stene in ga je mogoče identificirati s škofovskim portalom. Bazi, na katerih stoji edini originalni stranski gotski portal (prvi portal na severni fasadi stolnice, ki gleda proti mestni Loggi), sta verjetno iz 18. stoletja. Izvorno je morda slonel na bazah z upodobitvama Adama in Eve, ki sta ostali *in situ* kot podstavka drugega renesančnega portala nasproti škofije. Umeščenost omenjenih gotskih podstavkov do danes ostaja nezadovoljivo pojasnjena.

Wolfgang Wolters je menil, da sta bila podstavka izdelana kot sestavni del monumentalne kompozicije sarkofaga svetega Nazarija.³⁸ Guido Tigler podstavka uvršča v sredino 14. stoletja in ugotavlja, da sta bila že izvorno namenjena podbojem vrat; zapisal je, da »ta odlična reliefa sodita v sam vrh beneškega kiparstva iz obdobja okraševanja na Doževi palači v 14. stoletju in zanesljivo nimata nič opraviti z domnevnim ciborijem v stolnici.«³⁹ Tiglerju se najustrežnejša zdi primerjava s podstavkoma podbojev vhodnih vrat kapele sv. Izidorja v cerkvi sv. Marka, ki ju velja časovno umestiti v obdobje doževanja Andrea Dandola (1343–1354).⁴⁰ Dož Dandolo je naročil obnovo

omenjene kapele, ki so jo leta 1355 vnovič posvetili.⁴¹ Zanimiva je tudi primerjava motivov na portalnih bazah vhoda kapele svetega Izidorja s tistimi na koprskih podstavkih (prastarša po izvirnem grehu): kot iz mnogih drugih portalov tudi iz teh zveni glasno svarilo pred grehom, zato je logično, da so mu stavbarji dodelili najpritlehnejšo lego ob vhodu v sveti hram.⁴² Poleg figur Adama in Eve sta vredni pozornosti dve spremljevalni gracilni elongirani drevesci: na tistem ob Adamu je obešena slabo vidna okrogla posoda (morda čutara), medtem ko Eva v srednjeveški noši prede volno in jo navija na vreteno.

Možno je, da je prvi portal v severni steni starejši, kot je predpostavil Gardina (čeprav ni mogel biti del opreme glavne fasade, kot je domneval omenjeni avtor),⁴³ in da je nastal sočasno s podstavkoma s podobama Adama in Eve, s katerima je kmalu po sredini 14. stoletja tvoril enotno kompozicijo. Vrvičasta ornamentika tega portala je dovolj generična in se v beneški arhitekturi pojavlja dovolj zgodaj, da bi to bilo mogoče. V nasprotnem primeru moramo predpostaviti, da je na tem mestu stal portal, izdelan sredi 14. stoletja, ki ga je obravnavani portal nadomestil in o katerem nimamo podatkov.

Primerljivi spomeniki z beneškega ozemlja

Na podlagi analogije z loki nad baročnimi okni lahko dokončno ovržemo že navedeno Alisijevo

Slika 9: Portal palače Malipiero v Benetkah (wikipedija).

³⁸ Wolters, *La scultura*, str. 50.

³⁹ Tigler, Adam, str. 182.

⁴⁰ Za kapelo svetega Izidorja gl. Favaretto, *La Cappella*.

⁴¹ Tigler, Adam, str. 182.

⁴² Prav tam.

⁴³ Gardina, Koper, str. 118.

Slika 10: Portal palače Agnusdio v Benetkah (wikipedija).

domnevo,⁴⁴ da omenjeni fragmenti sodijo v kategorijo pleteninate ornamentike iz 11. stoletja, in potrdimo v tem članku prvič predlagano tezo, da so bili obravnavani fragmenti najverjetneje sestavni del večje trecentistične strukture, primerljive portaloma beneških palač Malipiero⁴⁵ in Agnusdio⁴⁶ ter portalu cerkve sv. Lovrenca v Vicenzi.⁴⁷ Fragmentom (domnevnih) koprskih portalov je v kontekstu beneškega stavbarstva mogoče najti vzporednice v gotskem portalu palače Malipiero pri San Samuele (hišna številka 3201) ob Canalu Grande v Benetkah, ki ima na zunanjem obodu pas zobčastega friza in pas stiliziranih lističev, medtem ko so v preplete vitic v osrednjem polju »ujete« tudi nekatere živali. Luneto nad vrati obdaja sestavljeni (kompozitni) okvir z zunanjim robom iz palmetnih vzorcev in notranjostjo, zapolnjeno z viticami, ki jih poseljujejo živali in cvetovi. Poljubne predelave so morda predrugečile izvirni vrstni red elementov kamnitega friza. Sklepnik je originalni in kaže, da je bil friz izvorno zasnovan v obliki got-

skega loka, kar potrjuje kasnejšo datacijo z začetka trecenta.⁴⁸

Koprski domnevna portala bi utegnili biti podobna tudi portalu beneške palače Agnusdio (imenovane po pateri s konca 14. stoletja z Jagnjetom božjim, *Agnus Dei*, vzdanim nad portalom). Palača s hišno številko 2060 v rione Santa Croce ob Ponte del forner na Fondamenta Pesaro (v bližini Ca Pesaro) ima ovršje portala sestavljeno iz romanskih frizov iz 13. stoletja, ki so bili na tem mestu sekundarno uporabljeni, in luneto z angeli grbonosci iz prve polovice quattrocenta.⁴⁹ Okoli lunete je nad vrati friz, ki je bil naknadno sestavljen v šilast lok z uporabo segmentov kamnitega okvirja iz zrelega duecenta.⁵⁰ Zobčasti profil je vpisan na zunanji in notranji rob arhivolte ter uokvirja bogat valujoči preplet vitičja in listja, soroden koprskemu, vendar je vklesan v globljem reliefu, bolj razgibano modeliran ter poseljen z živalmi in drugimi figurami (sl. 5, 6).⁵¹

Sorodno, vendar razkošnejšo ornamentiko s figuricami patriarhov in prerokov med listnimi volutami zasledimo na šilastoločnem arhivoltu glavnega portala cerkve sv. Lovrenca v Vicenzi, ki ga je mogoče datirati okoli leta 1344 (sl. 7).⁵²

⁴⁴ Alisi, *Il Duomo*, str. 11.

⁴⁵ Palača Malipiero pri San Samuele (hišna številka 3201) ob Canalu Grande v Benetkah je bila v 15. stoletju povišana za eno nadstropje in predelana v 17. stoletju (pročelje je pripisano krogu Baldassareja Longhene). Na trg se odpira šilastoločni portal z reliefi iz 12.–13. stoletja (*Venezia*, str. 338).

⁴⁶ Beneška palača Agnusdio s hišno številko 2060 v rione Santa Croce ob Ponte del forner na Fondamenta Pesaro (v bližini Ca Pesaro) s konca 14. stoletja. Ulični vhod je oblikovan iz predelanih reliefov iz 13. stoletja in luneto z angeli grbonosci iz zgodnjega quattrocenta (*Venezia*, str. 351).

⁴⁷ Cerkev svetega Lovrenca so frančiškani dali pozidati med letoma 1280 in 1344. Majestetični portal na pročelju iz okoli leta 1344 je najpomembnejše delo gotske skulpture v Vicenzi (Chierichetti, *Vicenza*, str. 58; gl. tudi Mantese, *Memorie storiche*).

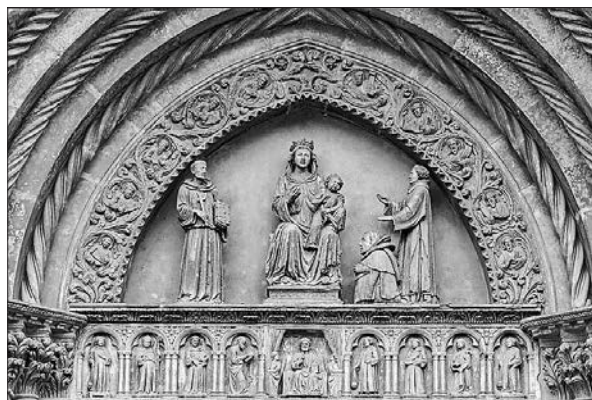
⁴⁸ Dorigo, *Venezia romanica*, str. 457.

⁴⁹ *Venezia*, str. 351.

⁵⁰ Dorigo, *Venezia romanica*, str. 457.

⁵¹ Portal palače Malipiero je sestavljen iz petih kosov na levi in štirih na desni strani gotskega loka. Portal palače Agnusdio je sestavljen iz večjega kosa med dvema krajšima na levi strani in treh kosov (ter enega drobca) na desni. Koprski cerkvena portala sta morala biti večja od portalov omenjenih beneških palač ter sta bila sestavljena iz večjih in številčnejših klesancev, ki so bili poljubno (nesimetrično) razporejeni.

⁵² Chierichetti, *Vicenza*, str. 58.

Slika 11: Portal cerkve San Lorenzo v Vicenzi (wikipedia).

Ob trenutnem stanju raziskav je skoraj nemogoče natančno določiti prvotno lego portalov. Morda sta bila sestavljena vsak iz šestih večjih klesancev (po trije na vsaki strani gotskega loka) ali iz štirih krajših in dveh daljših kosov (po dva krajša na robovih in dva daljša na sredini vsake stranice loka). Kamniti elementi so se na vrhu loka stikali. Graditelji baročne stolnice so (nekoliko obklesane) gradnike z lahkoto razprli v popolnoma sovpadajoč segmentni lok, ki so ga ob straneh baročnega okna podstavili s klinastima konzolama, na kateri je lok (v novi funkciji) oprt.

Usoda domnevnih gotskih arhivolt stranskih portalov ob baročni prenovi stolnice

V stenah koprške stolnice je vzdanih kar nekaj ohranjenih fragmentov stare bazilike, kot so skulptura Marije zavetnice s plaščem, tondo z Veronikinim prtom, relief Vstalega Kristusa in fragmenta neopredeljive gotske balustrade pod napuščem strehe tako na severni kot južni fasadi. Sekundarno uporabljeni klesanci šilastoločnih arhivolt dveh trecentističnih stranskih portalov (deloma pripadajočih obstoječima bazama) so se ohranili, potajeni in skoraj nerazpoznavni, v plašču baročne cerkve. Ob prezidavi srednjeveške bazilike so bili nad omenjenimi baročnimi okni (predvsem iz praktičnih in manj iz sentimentalnih vzgibov) vzdani monumentalni kosi dveh domnevnih gotskih arhivolt stranskih portalov. Zaradi nedostopnosti in predvsem zaradi nepričakovane sekundarne rabe, ki je povsem predrugačila prvotni videz originalne strukture gotskega portala, niso bili deležni večje pozornosti.

Šilasta arhivolta z vegetabilno ornamentiko, verjetno prvotno vzdana nad stranskima portaloma, sta se ob prenovi stolnice v slogu baročnega klasicizma zdela dovolj tuja, da ju graditelji niso ohranili in so ju raje razdrli ter uporabili kot nosilne loke nad tremi baročnimi okni: dva v južni in enega v severni steni stolnice. Vsem ohranjenim fragmentom sta skupna način obdelave in ponavljajoč se dekorativni vzorec

vitičastega prepleta z listi, obrobljenega z ozkima zobčastima pasovima. Lok baročnega okna v severni steni, ki gleda na krstilnico, je sestavljen iz štirih klesanih gotskih kosov. Prvo in tretje baročno okno v južni fasadi pa sta zaključeni vsako s po tremi večjimi klesanci (pri čemer je sredinski kos arhivolte prvega okna najverjetneje baročna integracija). Če štirim fragmentom loka iz severne stene pridružimo šest tistih iz južne, lahko skupno naštejemo kar deset polkrožno obklesanih in z vegetabilno motiviko okrašenih srednjeveških gradnikov. V isto skupino sodijo tudi nekateri okrnjeni fragmenti, označeni z istim dekorativnim vzorcem in razvidno rahlo usločeni, ki so vzdani v steno zakristije. Na omenjenem objektu lahko naštejemo tri manjše kose, ki se jim pridružujejo fragmenti, vgrajeni v vogala zakristije (dva na zahodnem in eden na vzhodnem vogalu).

Nadgradnja stranskih ladij koprške stolnice je potekala med letoma 1738 in 1742.⁵³ Omenjeni elementi nekdanjega volta nad portalom so na robovih zaznamovani z motivom ozkega zobatega friza, njihovo vidno naličje pa je ozaljšano z motivi valujočih spodvitih vitic, listov trte in drobnih stiliziranih zametkov grozdov. Ti dekorativni elementi se dosledno pojavljajo na vseh fragmentih (na severni in južni fasadi ter tistih, vzdanih v steno zakristije v času njene gradnje v letih 1721–1722).⁵⁴

Na podlagi stilnih razlik torej fragmentov ni mogoče razdeliti na dva ločena portala. Zdi se, da so kamnoseki sredi 18. stoletja domnevno poškodovani

Slika 12: Fragmenti gotskega arhivolta, vzdani v steno zakristije (foto: Jure Vuga).

⁵³ Seražin, Massarijeva prenova, str. 178–220.

⁵⁴ Prav tam.

segment gotskega loka na prvem oknu v južni steni nadomestili z novim klesancem (umeščenim v sredini loka), ki so ga namenoma dopolnili s sorodno, a bolj ploskovito in shematizirano dekoracijo (sl. 3). Ta intervencija bi utegnila zadovoljivo pojasniti, zakaj so bili izločeni odvečni kosi (morda prekratki ali poškodovani) istih arhivolt vzdani v stene zakristije (sl. 9). Obenem pa izpričana integracija gotskega loka sredi 18. stoletja potrjuje, da so baročni mojstri kopirali gotske predloge in bi to lahko storili tudi v primeru »psevdogotskega« portala pred krstilnico.

V času gotike predelan romanski protirij

Vemo, da je bil južni škofovski portal (»porta del vescovo«), nasproti škofove rezidence, opremljen z romanskim protirijem. Prvi ohranjen zapis o tem kamnitem nadstrešku z dvema levoma stebromasema nam je zapustil Nicolò Manzuoli leta 1611,⁵⁵ pričevanje pa je potrdil akademik Gian Rinaldo Carli leta 1743, ki naj bi ga videl na lastne oči pred rušitvijo sredi 18. stoletja ob prezidavi stolnice in predružačenju obeh portalov.⁵⁶ Zamenjava romanskega južnega portala z gotskim (od katerega sta se nedvomno *in situ* ohranila podstavka s figurama Adama in Eve iz sredine 14. stoletja in mu je, kakor domnevamo, pripadal tudi kamniti portal, kasneje premeščen na severno steno,⁵⁷ morda pa tudi gotski arhivolt, kasneje vzdani nad baročna okna) je nedvomno vplivala tudi na videz romanskega protirija. Romansko strukturo so v času gotike nedvomno predelali, da se je prilagodila prostorskim razmerjem novega portala. Od domnevnega romanskega protirija, kot je prezentiran v pritličju Pokrajinskega muzeja v Kopru, sta namreč najverjetneje originalna le nedvomno romanska kapitela (in slabo ohranjena marmorna skulptura leva v mezaninu istega muzeja), medtem ko sta kubična podstavka z levjim obličjem in obstoječa stebra v pritličju muzeja najverjetneje nadomestila originalne elemente protirija v poznejšem času.⁵⁸ Ne gre izključiti možnosti, da so bili gotski segmenti loka, ki so

predmet te razprave, nemara izdelani kot nosilni členi obočne strukture v gotiki predelanega romanskega protirija. Skladno s to alternativno hipotezo, ki ni v neskladju z doslej navedenimi ugotovitvami, bi lahko deset klesancev idejno uredili v tri identične šilaste loke, enega frontalnega in dva lateralna, medtem ko se je protirij s hrbtno stranico naslanjal na cerkveno steno.

Zaključek

Vsem ohranjenim fragmentom sta skupna način obdelave in ponavljajoč se dekorativni vzorec vitičastega prepleta z zobčasto borduro. Nad baročnim oknom v severni steni so vzdani trije večji kosi, dve okni v južni steni pa v zgornjem delu uokvirja še šest kosov različnih velikosti (pri čemer je eden izmed večjih kosov najverjetneje kasnejša reprodukcija originala, verjetno iz 18. stoletja). Nekaj manjših fragmentov je vgrajenih v zunanjo steno zakristije. Domnevamo, da je iz desetih fragmentov loka različne dolžine mogoče sestaviti dve šilastoločni ovršji stranskih gotskih portalov stolnice. Žal dolžine klesancev trenutno ni mogoče izmeriti. Glede na število kosov se zdi, da sta bila gotska loka razmeroma visoka. Rušitev romanske glavne fasade stolnice se je pričela med letom 1422 (letnico vrnitve relikvij koprskih svetnikov iz Genove) in sredino 15. stoletja, ko se je pričela gradnja nove gotske fasade. Malo verjetno je, da bi se v prvi polovici 15. stoletja odstranjena romanska oprema glavnega portala ohranila in bila reintegrirana ob barokizaciji stolnice sredi 18. stoletja. Prav tako se ne strinjam z umestitvijo segmentov arhivolta, ki jo je predlagala Helena Seražin. Po njeni domnevi naj bi ti krasili arkadne loke v notranjščini bazilike. Tovrstnih kamnitih elementov bi moralo biti zelo veliko, da bi lahko z njimi prekrili vse obode lokov v glavni ladji in zagotovili enoten videz cerkvene notranjščine. Za ta namen se tudi ne zdijo primerni, saj postavljeni v širokem razponu verjetno ne bi zagotavljali zadostne nosilnosti stene glavne cerkvene ladje.

Bazi portala v južni steni, nasproti škofije, s figurama Adama in Eve iz sredine 14. stoletja sta ostanek originalnega gotskega portala, ki je stal na tem mestu in bil kasneje premeščen v severno fasado. Visoka kvaliteta reliefov prastaršev pa ne sovпада z robustno modelacijo vitičevja na omenjenih elementih domnevnega ovršja istega portala. Gre torej nedvomno za delo dveh različnih delavnic. Dopusčamo možnost, da so virtuozi beneški scalpellini izdelali portal z omenjenima podstavkoma brez ovršja, ki ga je prispevala druga kamnoseška delavnica. Odprta ostaja tudi alternativna hipoteza, da segmenti loka niso pripadali ovršjem dveh stranskih portalov, temveč trem lokom sredi 14. stoletja predelanega romanskega protirija, prislonjenega ob južno steno katedrale. V času predelave južnega romanskega portala,

⁵⁵ Manzuoli, *Nova descrizione*, str. 77.

⁵⁶ Ostanke romanskega protirija, ki sestoji iz levjih pedestalov, ki nosita stebra iz peščenjaka in originalne marmorne romanske kapitele z vegetabilno ornamentiko, hrani koprski pokrajinski muzej (Manzuoli, *Nova descrizione*, str. 60; Carli, *Delle antichità*, str. 94–95).

⁵⁷ Edini originalni gotski portal (verjetno že omenjeni škofovski portal) iz belega istrskega kamna z vzorcem vrvi v obrobi so med prenovo premestili na severno steno nasproti palače Del Bello ob Trubarjevi ulici v bližini mestne Lože. Prvi sem predlagal domnevo, da portal v severni steni pred krstilnico ni originalni, temveč psevdogotska kopija iz 18. ali 19. stoletja, ki v drugačnem kamnu reproducira originalni pendant v isti fasadi.

⁵⁸ S stilno in primerjalno analizo je mogoče prepričljivo pokazati, da domnevno edina na ozemlju Slovenije ohranjena originalna leva protirija (leone stiloforo) ne izpričujeta lastnosti romanske skulpture, temveč sta najverjetneje shematično delo iz časa gotike. Za ustrezno utemeljitev te domneve snujem ločen prispevek.

od katerega sta se na tem mestu ohranila le reliefa prastaršev Adama in Eve, so morda cerkvene oblasti lokalnim kamnosekom naročile izdelavo treh okrašenih gotskih lokov, s katerimi so nadzidali obstoječi protiriji in dosegli bolj monumentalen učinek.⁵⁹ Z osvetlitvijo omenjenih ostankov dediščine beneškega gotskega stavbarstva ugotavljamo, da je s pozornim opazovanjem iz stoletne pozabe mogoče prebuditi še prenekateri delec žlahtne zgodovine Kopra.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Archivio Storico Diocesano di Trieste, Archivio della Diocesi di Capodistria
b. 40, »*Episcopi Francisci Zeno. Tomus Quintus. Visitationes Generales Prima & secunda Ab Anno 1660 Usque ad 1664. E n.º: i.*«

LITERATURA

Alisi, Antonio: *Il Duomo di Capodistria*. Roma: Alisi, 1932.

Caprin, Giuseppe: *L'Istria Nobilissima*. Trieste: »Italo Svevo«, 1905.

Carli, Gian Rinaldo: *Delle antichità di Capodistria: ragionamento, in cui si rappresenta lo stato suo a'tempi de' Romani, e si rende ragione della diversità de'suoi nomi*. Koper: Comunità degli Italiani di Bertocchi: Centro Italiano »Carlo Combi«, 2020 (faksimile dela iz leta 1743).

Chierichetti, Sandro: *Venezia, città del Palladio, Guida artistica illustrata*. Milano: Moneta, 1969.

Dorigo, Vladimiro: *Venezia romanica. La formazione della città medioevale fino all'età gotica*. Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2003.

Favaretto, Irene: *La Cappella di Sant'Isidoro*. Venezia: Marsilio, 2008.

Fino, Giacomo: *Pianta di Capod'Istria di com.ne dell' ill.mo sig.r Bernardo Malip.o Podesta e Cap.o, Po agosto MDCXLIX*. Koper: Histria Editiones, 2009.

Gardina, Edvilijo: Koper, stolnica Marijinega Vnebovzetja, pritlični del pročelja. *Dioecesis Justinopolitana: Spomeniki gotske umetnosti na območju koprške škofije* (ur. Samo Štefanac et al.). Koper: Tiskarna Vek, 2000, str. 112–123.

Hoyer, Sonja Ana: Giovanni Righetti, inženir, arhitekt-konservator. *Razprave iz evropske umetnosti: za Ksenijo Rozman* (ur. Barbara Jaki). Ljubljana: Narodna galerija, 1999, str. 221–237.

Luglio, Vittorio: *L'antico vescovado Giustinopolitano*. Trieste: Luglio, 2000.

Mantese, Giovanni: *Memorie storiche della Chiesa vicentina*. Vicenza: Accademia Olimpica, 1958.

Manzuoli, Nicolò: *Nova descrizione della provincia dell'Istria*. Venezia: Giorgio Bizzardo, 1611.

Marković, Predrag: Koparska klesarska radionica i donji dio pročelja katedrale u Koprju. *Annales, series historia et sociologia* 20, 2000, str. 83–102.

Mavrič, Tim: Topografija Finovega Kopra in njegova urbana zasnova. *Koper: urbana geneza: ob 400-letnici* (ur. Deborah Rogoznica). Koper: Histria Editiones, 2020, str. 135–177.

Mikuž, Janez: *Stolnica v Koprju*. Maribor: Obzorja, 1980.

Naldini, Paolo: *Corografia ecclesiastica o sia descrizione della città e della diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'Istria*. Bologna: Forni editore, 1700.

Novak Klemenčič, Renata: Enrico Nordio in gotska bifora na koprski Loži. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 51, 2015, str. 175–188.

Prohinar, Vanja: Stolna cerkev Marijinega vnebovzetja v Koprju: stavbna zgodovina in pregled obnove južne stene. *Varstvo spomenikov* 44, 2008, str. 136–169.

Quinzi, Alessandro: Un inedito san Filippo Apostolo, Giunta alla scultura trecentesca a Capodistria. *Saggi e memorie di storia dell'arte* 30, 2006, str. 181–188.

Semi, Francesco: *Capris, Iustinopolis, Capodistria. La storia, la cultura e l'arte*. Trieste: LINT, 1975.

Semi, Francesco: *Il Duomo di Capodistria*. Poreč: Coana & Figli, 1934.

Seražin, Helena: *Arhitekt Giorgio Massari (1687–1766): sakralna arhitektura na Goriškem, v Furlaniji, Istri in Dalmaciji*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2007.

Seražin, Helena: Arhitekturna prenova koprške stolnice v prvi polovici 18. stoletja. *Acta Histriae* 9, 2001, št. 2, str. 489–504.

Seražin, Helena: Il duomo di Capodistria/Koper. *The heritage of the Serenissima. The presentation of the architectural and archaeological remains of the Venetian Republic. Proceedings of the international conference Izola-Venezia 4.–9. 11. 2005* (ur. Mitja Guštin et al.). Koper: Založba Annales, 2006, str. 39–44.

Seražin, Helena: Massarijeva prenova koprške stolnice. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 40, 2004, str. 178–220.

Seražin, Helena: Rekonstrukcija tlorisa romanske stavbe koprške stolnice. »*Hodil po zemlji sem naši ...*«. *Marijanu Zadnikarju ob osemdesetletnici* (ur. Alenka Klemenc) Ljubljana: Založba ZRC, 2001, str. 171–176.

Serdi, Gabriella: Le sculture sulla facciata del Duomo di Capodistria. *Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria*, n. s. 36, 1988, str. 123–133.

⁵⁹ Vprašanje prvotnega videza romanskega protirija terja podrobnejšo obravnavo, ki je predmet drugega prispevka. V primeru gotske predelave obočne sheme protirija so lahko nad razmeroma ozkimi romanskimi kapiteli položili še širši kubus, na katerega bi se nemara lahko vcepili obravnavani kamniti arhivolti.

Štefanac, Samo: Kiparstvo 15. stoletja. *Dioecesis Justinopolitana. Spomeniki gotske umetnosti na območju koprške škofije* (ur. Samo Štefanac et al.). Koper: Tiskarna Vek, 2000, str. 144–205.

Tigler, Guido: Adam z motiko, Eva pri preji. *Dioecesis Justinopolitana. Spomeniki gotske umetnosti na območju koprške škofije* (ur. Samo Štefanac et al.). Koper: Tiskarna Vek, 2000, str. 182.

Tigler, Guido: Dvanajst reliefov s poprsji svetnikov in prerokov. *Dioecesis Justinopolitana. Spomeniki gotske umetnosti na območju koprške škofije* (ur. Samo Štefanac et al.). Koper: Tiskarna Vek, 2000, str. 160–190.

Tigler, Guido: L'attività di tre generazioni di una maestranza di scultori nella seconda metà del Trecento a Venezia, Aquileia e Capodistria alla luce di tre malonte opere a Rimini. *Historia artis magistra: amicorum discipulorumque munuscula Johanni Höfler septuagenario dicata* (ur. Renata Novak Klemenčič in Samo Štefanac). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo, 2012, str. 107–118.

Venezia. Milano: Touring Club italiano Espresso, 2005.

Visitationes generales. Status dioecesis Justinopolitanae sub episcopo Francisco Zeno 1660–1680 (ur. Roberta Vincoletto). Koper: Histria editiones, 2012 (Histria documenta, 4).

Vuga, Jure: Poskus rekonstrukcije »ciborija Svetega Nazarija« v srednjeveški stolnici Marijinega vnebovzetja v Kopru. *Annales, Series Historia et Sociologia* 30, 2020, str. 113–133. DOI: <https://doi.org/10.19233/ASHS.2020.08>

Wolters, Wolfgang: *La scultura gotica veneziana 1300–1460*. Venezia: Alfieri, 1976.

Zadnikar, Marijan: *Romanika v Sloveniji. Tipologija in morfologija sakralne arhitekture*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.

Zeno, Francesco (Franciscus): Status Dioecesis Justinopolitanae sub Episcopo Francisco Zeno – anno 1661. *Folium Dioecesanum Tergestinum* 6, 1870, str. 84–92.

Žitko, Salvator: Koprski obzidni pas in mestni tloris na karti Giacomina Fina iz leta 1619. *Kronika* 37, 1989, št. 1–2, str. 37–45.

Žitko, Salvator: La pianta di Giacomo Fino (1619) nel contesto del ruolo politico-amministrativo e socio-economico di Capodistria nel XVII secolo. *Acta Histriae* 27, 2019, št. 4, str. 817–834. DOI: [10.19233/AH.2019.33](https://doi.org/10.19233/AH.2019.33).

Župančič, Matej: Il Duomo romanico di S. Maria di Capodistria. *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, n. s. 39, 1991, str. 267–276.

Župančič, Matej: Romanska stolnica sv. Marije v Kopru – vnovič (Prispevki h gradbenemu razvoju). *Mednarodna znanstvena konferenca 1400–let-*

nica koprške škofije in omembe Slovanov v Istri, Koper, 12.–14. oktober 2000. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2000, str. 28–29.

S U M M A R Y

Fragments of two hypothetic gothic archivolt pertaining to side portals of the Koper cathedral

In its original form, the Romanesque Basilica of the Assumption in Koper had two side portals (instead of four, added according to the design of Giorgio Massari in the eighteenth century), like most medieval churches of comparable size. The Romanesque portals were substituted with Gothic portals in the fourteenth century. The first portal was supported by bases featuring the figures of Adam and Eve and supposedly topped with an ogival archivolt, enriched with rinceaux, leaves, and stylized grapes, with two strips of indented frieze on the upper and lower parts of the archivolt. It probably served as an entrance for the clergy and was located in front of the bishop's palace. The second similar portal gave access to the baptistery. In this article, the surviving parts of the two Gothic side portals of the medieval basilica in Koper are presented for the first time. Four blocks of the fourteenth-century archivolt are walled up above a Baroque window in the northern façade, and three large pieces are located above each of the two windows (the first and the third) in the southern façade. Due to their inaccessibility and unusual secondary function, which completely changed their original distribution and purpose, the said Gothic pieces have been largely overlooked until now. The above-mentioned friezes with rinceaux are comparable to those featured on the portals of the Malipiero and Agnudio palaces in Venice, in which iconographically richer friezes with rinceaux were reused in Romanesque style. The two hypothetic ogival archivolt, pertaining to the side portals of the medieval basilica in Koper, may also be regarded as simplified versions of the main portal of San Lorenzo in Vicenza, erected by the Venetian sculptor and architect Andriolo de Santi between 1342 and 1344. It is safe to assume that one of the two archivolt in question corresponds to the bases of the portal with the images of Adam and Eve from the mid-fourteenth century. They probably remained *in situ* and were incorporated into the new portal, set up in the eighteenth century with Renaissance pillars from the Lombardo workshop, taken from the *aedicula* that housed Vittore Carpaccio altarpiece *Sacra*

conversatio. The fourteenth-century portal may have been topped by an archivolt decorated with rinceaux, leaves, and small stylized grapes as well as a toothed frieze on the edges. An alternative hypothesis also remains plausible, namely, that the arch segments did not belong to the side portals, but rather to the three arches of the Romanesque-Gothic *protirio* leaning against the southern wall of the cathedral, perhaps rebuilt in the mid-fourteenth century. During the Baroque reconstruction of the cathedral, the original portals were dismantled. The large curved blocks, supposedly pertaining to the ogival archivolt, were laid out in a segmented arch (supported by two corbels) and incorporated above three Baroque windows. The southern façade “thermal window” exhibits a Baroque integration of the central section of the arch. It seems that the eighteenth-century stonemasons replaced an unsuitable part (perhaps an excessively short or damaged segment of the pre-existing archivolt) and emulated the original ornament to obtain a homogeneous unity. Rejected fragments of the same structure, unsuitable for the new function,

were incorporated into the two corners and into the external wall of the sacristy. The current portal, located in front of the baptistery, is not made of Istrian stone, but of another type of grey limestone, which can be seen by noting the difference in the cracks and the signs of erosion of the two twin portals on the northern wall. Its good conservation and the precise cutting of the edges lead us to suppose that it was designed as a faithful eighteenth- or late nineteenth-century pseudo-Gothic copy. As is evident from archival sources, the stonemason Giacomo Toffoletti was paid to frame a new portal in front of the baptistery “*in far la cornice alla porta uerso il Carmine*” and not to move the pre-existing portal and wall it up in that place, as was previously assumed. Another plausible explanation would instead be that it is a late nineteenth-century addition by the conservator Giovanni Righetti, since 1876 responsible for the protection of monuments in the city and province of Trieste, or perhaps by Enrico Nordio or Stefano Petris, from 1902 onwards both conservators for the district of Capodistria.

ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)
ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)
UDK 94(497.4)